Allemaal instappen!

Op reis met de tram

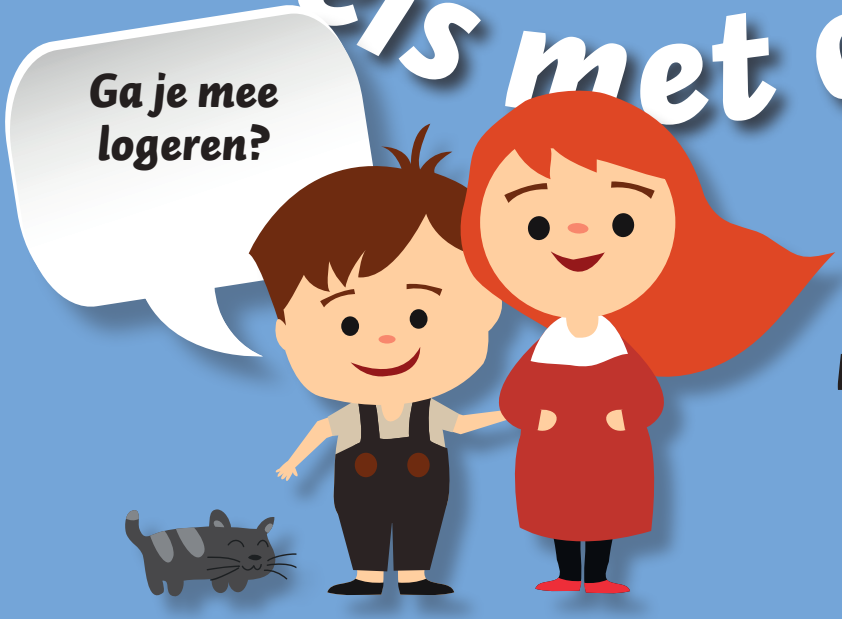

Met de tram naar tante Jo!

groep 4

ERFGOEDPROJECT

Handleiding
Met de tram naar tante Jo!

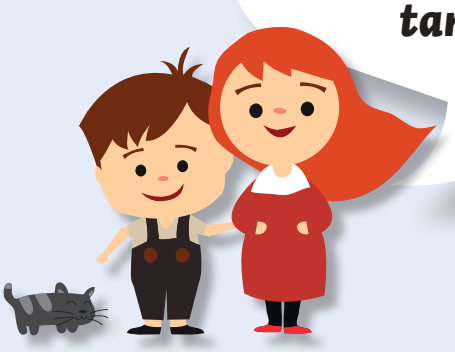

Inleiding
Een ansichtkaart van tante Jo en een oude koffer nemen de leerlingen mee naar het Leek van honderd jaar geleden. Tante Jo nodigt haar neefje Bocke en haar nichtje Martje uit om bij haar te komen logeren. Tante Jo woont in Groningen. Om daar te komen, moeten Bocke en Martje met de tram reizen.

Vier lessen lang leven de leerlingen met Bocke en Martje mee. Wat schrijven ze terug aan tante Jo? Wat nemen ze mee als ze gaan logeren? Hoe laat gaat de tram? Waar kan je een kaartje kopen? Wat kost een kaartje? Mag je zomaar in de eerste klas gaan zitten? Wat doet de conducteur? Welke sporen van de tram zijn nu nog in Leek te vinden? En welke avonturen beleven Martje en Bocke tijdens hun reis naar tante Jo? Het gebruik van historisch bronmateriaal, zoals foto's, kaarten en ansichtkaarten zorgt dat de leerlingen zich beter kunnen inleven in de wereld van honderd jaar geleden.

'Met de tram naar tante Jo' is het vervolg op het erfgoedproject 'Help! De tram is weg!', ontwikkeld voor groep 3. In groep 3 staat het centrum van Tolbert centraal en in groep 4 het centrum van Leek.

Doelgroep
groep 4

Algemene leerdoelen

De leerling:
- maakt kennis met de tram als lokaal erfgoed;
- raakt betrokken bij de eigen omgeving;
- leert werken met primaire historische bronnen;
- oefent met inleven in 'de ander'.

Handleiding
Met de tram naar tante Jo!

'Met de tram naar tante Jo!' sluit aan bij de volgende kerndoelen:

	Nederlands
1	De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.
12	De leerlingen verwerven een adequate woordenschat en strategieën voor het begrijpen van voor hen onbekende woorden. Onder 'woordenschat' vallen ook begrippen die het leerlingen mogelijk maken over taal te denken en te spreken.
	Tijd
51	De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
	Kunstzinnige Oriëntatie
56	De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Opzet van het project

Les 1 – Ik ga op reis en ik neem mee....
Wat zit er in die oude koffer? En van wie zijn die spullen? De leerlingen maken kennis met Bocke, Martje en tante Jo en gaan in gesprek over uit logeren gaan.

Les 2 – Eerst een kaartje kopen!
Aan de hand van oude bronnen reconstrueren de leerlingen het reizen met de tram.

Les 3 – Terug in de tijd
Een wandeltocht door het centrum van Leek aan de hand van oud beeldmateriaal en verhalen over de tram.

Les 4 – Bijna bij tante Jo
Het project sluit af met een spel waarin de tram-reis van Bocke en Martje centraal staat. Lukt het alle hindernissen onderweg te overwinnen en op tijd bij tante Jo te komen?

Extra les
De leerlingen bezoeken een zorginstelling en praten met ouderen over de tram en het dagelijks leven voor de oorlog.

Tips:

Achtergrondinformatie:
Een goede handleiding bij het bespreken van historische foto's en ander beeldmateriaal: Kijken naar kunstwerken m.b.v. *Visual Thinking Strategies* https://www.slo.nl/@12567/po-kunstzinnige/

Over de tram: http://historischleek.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=193&-catid=34&Itemid=101

Filmfragmenten :
Filmbank Groningen: www.filmbankgroningen.nl
- *Met de tram naar de vakantieschool in Roden* (AV0320) van 2.23 tot 7.10 min.
- *'Op de rails'*, van Groningen naar Leek (AV0107) van 8.49 tot 10.40 min.
- *Filmpje over Leek in 1939*, inclusief de tram (AV7573).

NB: De leskist graag weer compleet en schoon inleveren.

groep 4

Les 1

Ik ga op reis en ik neem mee…

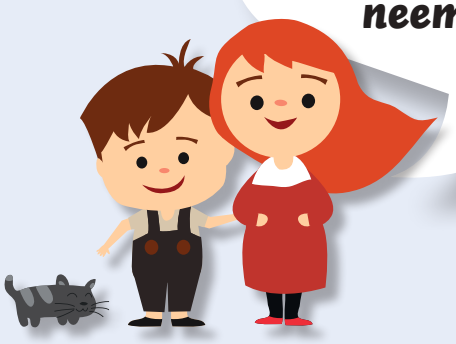

Er staat een mysterieuze oude koffer in de klas. Als de leerlingen de koffer openmaken, blijkt er kleding, speelgoed, toiletspullen en een ansichtkaart in te zitten. Van wie is deze koffer? De kaart is geschreven door tante Jo. Zij nodigt haar neefje Bocke en nichtje Martje uit om bij haar in Groningen te komen logeren. Om bij tante Jo te komen, reizen Bocke en Martje met de tram van Leek naar Groningen.

Nodig:
koffer met logeerspullen, ansichtkaart, karton

Doen:
- Kopieer de ansichtkaart en de tekst. Plak de foto op de ene kant van het karton en de tekst op de andere kant. Stop de ansichtkaart ook in de koffer, op zo'n manier dat de kaart niet direct zichtbaar is;
- Kopieer de lesbladen bij les 1.

Duur:
30 - 45 minuten

Lesdoelen

De leerling:
- maakt kennis met de hoofdpersonen Bocke en Martje;
- activeert zijn of haar voorkennis over de tram uit groep 3;
- oefent werken met primaire historische bronnen;
- oefent met inleven in 'de ander'.

Stap 1
Vertel de leerlingen dat u een koffer hebt gevonden, maar niet weet van wie de koffer is. Open de koffer samen. Wat zit er in? Hebben de leerlingen idee waar de spullen die in de koffer zitten voor zijn? Wanneer neem je dit soort spullen mee? Zouden het spullen van nu zijn? Of van vroeger? Waar kun je dat aan zien?

Stap 2
Wat staat er op de voorkant van de ansichtkaart? Weten de leerlingen waar deze foto's gemaakt zijn? Wat zou deze kaart met de koffer te maken hebben? Lees de kaart voor. Wie zouden Bocke en Martje zijn? Wie heeft de kaart geschreven? Wat vraagt tante Jo? Waar woont tante Jo? Wanneer is de kaart geschreven? Hoe oud is de kaart ongeveer?
De leerlingen concluderen dat de koffer van Bocke en Martje is.

Les 1

Ik ga op reis en ik neem mee…

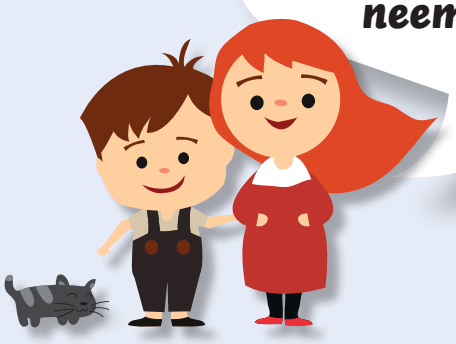

Stap 3

Praat met de klas over logeren. Wie gaat er wel eens logeren? Bij wie? Hoe lang? Wat neem je mee? Hoe ga je ernaar toe? Reis je alleen? Of word je gebracht? Wat doe je daar? etc.

Hoe reizen Martje en Bocke naar tante Jo?
Wat weten de leerlingen al over trams?

Stap 4

De leerlingen maken opdracht 1. Hierin schrijven zij een ansichtkaart aan tante Jo terug, waarin ze vertellen dat ze graag komen logeren. Laat een aantal leerlingen hun kaart voorlezen. Bespreek samen de opdracht.

Stap 5

De leerlingen maken opdracht 2. Wat hebben Bocke en Martje meegenomen naar tante Jo?

Antwoorden opdracht 2:

Martje en Bocke nemen de volgende oude voorwerpen mee: knuffelbeer, nachthemd, lange onderbroek, blikje tandpasta en Karnemelk Zeep.

Extra:

Speel het spel: Ik ga op reis en ik neem mee… De eerste leerling noemt een voorwerp, de twee-de leerling noemt het voorwerp van de eerste leerling en een nieuw voorwerp, de derde leerling noemt voorwerp één en twee en een eigen voorwerp etc. Wie kan de meeste voorwerpen onthouden?

Extra:

Laat de kinderen een tekening van Bocke en Martje maken, zodat beide kinderen meer voor de leerlingen gaan leven. Hang de tekeningen op in de klas. Bekijk eventueel foto's van honderd jaar geleden om te kijken wat voor kleren Bocke en Martje droegen. Op de Beeldbank van het RHC Groninger Archieven zijn veel oude foto's van Leek en omgeving te vinden.
www.beeldbankgroningen.nl

groep 4

Les 1

Ik ga op reis en ik neem mee…

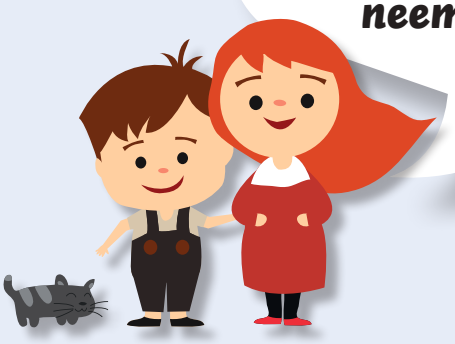

Ansichtkaart

BRIEFKAART

Groningen, 25 juli 1920
Lieve Bocke en Martje, Hoe gaat het met jullie? En met Annigje, Johannes, Henk en de kleine Jantje? Doe ze de groeten van mij. Is ook alles goed met vader en moeder? Ik kijk er naar uit dat jullie komen logeren. Komen jullie volgende week dinsdag met de tram naar Groningen? Ik zal jullie van het station halen. Stappen jullie bij het hoofdstation uit?

Lieve groet,
Tante Jo

Aan:
Bocke en Martje
Kerkweg
Leek

groep 4

Opdracht 1

Een kaart voor tante Jo

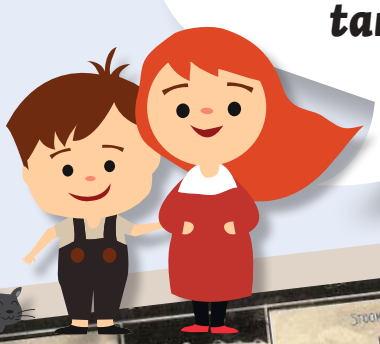

Bron: Groninger Archieven.

Schrijf een kaart terug aan tante Jo

Bocke en Martje vertellen aan tante Jo:

- Hoe het met ze gaat;
- Wat ze ervan vinden dat ze mogen komen logeren;
- Wat ze ervan vinden om alleen met de tram te reizen.

Schrijf ook het adres op de kaart

Tante Jo
Vlasstraat 24
Groningen

groep 4

Opdracht 2

Wat nemen we mee? Trek lijnen naar de koffer

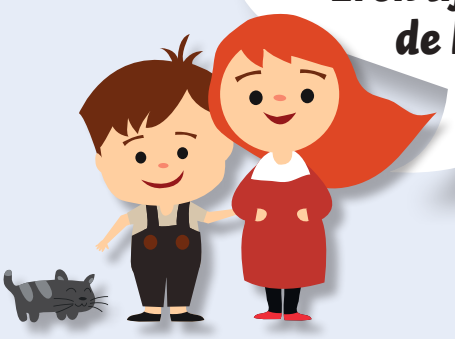

groep 4

Les 2

Eerst een kaartje kopen!

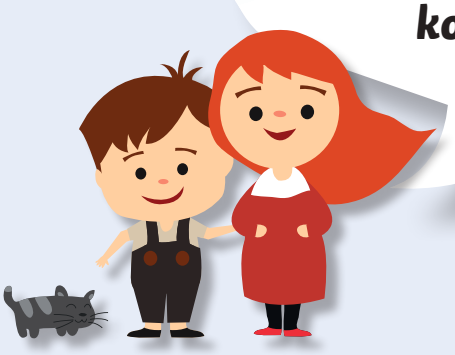

Het is bijna zover. Bocke en Martje gaan naar tante Jo. Maar waar moeten ze het kaartje voor de tram kopen? Hoe duur is dat kaartje? En hoe lang duurt de reis naar Groningen? Aan de hand van historisch bronmateriaal, zoals oude foto's en kaarten, gaan de leerlingen mee in de voorbereidingen die Bocke en Martje voor hun reis treffen.

Nodig:
lesbladen bij les 2

Doen:
• Kopieer de lesbladen bij les 2

Duur:
45 minuten

Lesdoelen

De leerling:
• kan in eigen woorden vertellen over het reizen met de tram honderd jaar geleden;
• oefent met het werken met primaire historische bronnen;
• oefent met het inleven in 'de ander'.

Opdracht 1

Tip: projecteer de kaart op het digibord.
Ga naar www.beeldbankgroningen.nl en zoek op kaart NL-GnGRA_1536_5823

Antwoorden:
a, b en c: zie kaart, d: Leek, Roden, Peize, Groningen, e: Drachtstercompagnie, Marum, Nuis, Niebert, Tolbert; f: naar Nienoord, om over het landgoed te wandelen, de kerk, de schelpengrot en de poort te bekijken

Opdracht 2

De tram deed 55 minuten over de afstand Leek – Groningen. De tram mocht nergens harder dan 20 kilometer per uur en in de dorpen moest stapvoets worden gereden. Ook stopte de tram op het hele traject maar liefst 47 keer en soms nog vaker. Dan wilden er mensen mee die niet in de buurt van een halte waren. De tram reed 6x per dag het traject Drachten – Groningen en vv. Op dinsdag reed er een extra vroege tram, voor de mensen die naar de markt in Groningen wilden. Die trams zaten altijd vol.
Hoe lang doe je er nu over als je naar Groningen reist? Welke vervoersmiddelen zijn er?

Antwoorden:
c: 55 minuten / d: sneller

Opdracht 3

Vertel de leerlingen dat er vroeger niet met euro's maar met guldens werd betaald.
Praat over de verschillende klassen in de tram. Op de meeste stations waren er ook wachtruimtes voor de 1e, 2e en 3e klasse. Hoe is dat nu?

Les 2
Eerst een kaartje kopen!

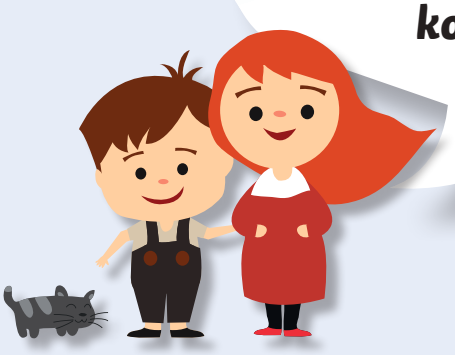

Opdracht 4
Bespreek de verschillende beroepen rondom de tram met de leerlingen. Wat doet een conducteur? Wat doet de machinist? De oude stoomtrams hadden een stoker aan boord, die kolen op het vuur moest gooien zodat de tram kon rijden. De stoker zat naast de machinist.

Om te zien hoe een stoomtram/trein werkte, kijkt u de aflevering van Het Klokhuis over de eerste trein in Nederland.
https://schooltv.nl/video/het-klokhuis-canon-de-1e-spoorlijn/

Een andere functie bij de tram was die van 'stationschef'. De stationschef was verantwoordelijk voor een goede gang van zaken op het station. Hij moest toezien op het laden en lossen van goederen, brieven, de verkoop van de kaartjes en gaf het sein als de tram mocht vertrekken. In Leek woonde de stationschef in het huis naast het station. Op die plek staat nu de Rabobank.

Antwoorden:
de conducteur staat links op de foto; hij heeft een mooi uniform aan. De machinist staat naast hem. De goederen wagons zijn de wagons zonder ramen. De wagons voor personenvervoer hebben wel ramen.

Opdracht 5
Herkennen de leerlingen het stationsgebouw? Projecteer de plattegrond van Leek via Googlemaps op het digibord en zoek samen de plek op waar het station staat.

Opdracht 6
Voerman Wietse Kalfsbeek werkte voor Export-slagerij Van Dam in Leek. De slagerij stond naast het witte kerkje op De Dam. De geslachte varkens waren voor de export naar Londen en werden Londense zwienen genoemd. Het eerste deel van de reis naar Londen ging per tram.

groep 4

Opdracht 1

Waar gaan we langs?

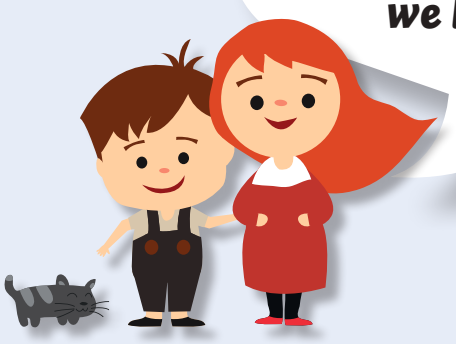

Bocke en Martje gaan met de tram naar tante Jo. Langs welke dorpen loopt het spoor? Dat zoek je in deze opdracht uit.

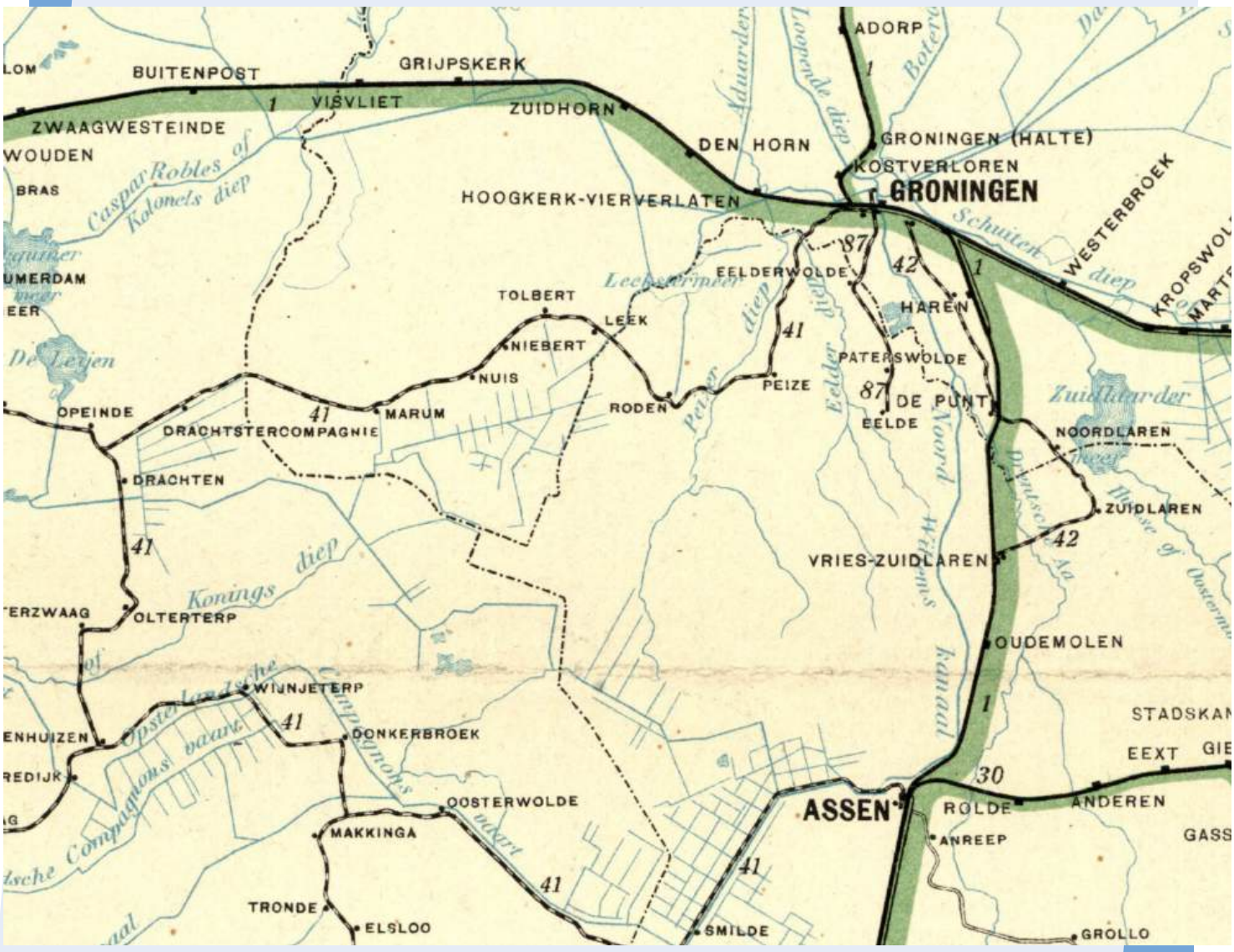

Bron: Groninger Archieven. Kaart uit 1914.

groep 4

Opdracht 1
Waar gaan we langs?

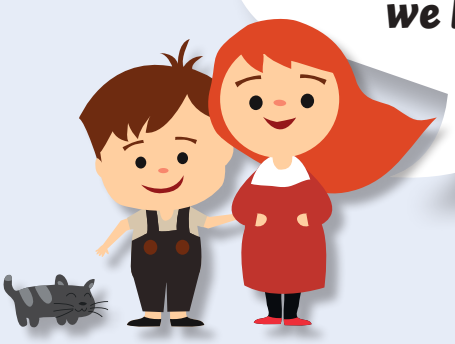

Nodig:
kleurpotloden

Deze kaart is meer dan honderd jaar oud. Je ziet waar tram- en treinsporen liepen.

a. Bocke en Martje wonen in Leek. Zet een blauwe streep onder Leek.

b. Tante Jo woont in Groningen. Zet een groene streep onder Groningen.

c. De tramlijn is zwart met wit op de kaart. Kleur de tramlijn tussen Leek en Groningen rood.

d. Door welke dorpen komen Bocke en Martje onderweg naar tante Jo? Schrijf ze op.

IN DE VACANTIE

gaan wij met Pa en Moe per tram naar **Leek**, om over **Nienoort** naar Midwolde te wandelen en de **wereldberoemde kerk** te bezichtigen. De concierge geeft van alles een duidelijke verklaring. Dat is een kostelijke geschiedenisles voor ons! Ook de **Schelpengrot** en de **poort** zullen we gaan zien.

Bron: Drachtster Courant, 1931.

e. Je ziet een stukje uit de Drachtster krant van bijna 100 jaar geleden. Kijk op de kaart. Langs welke dorpen kom je als je van Drachten naar Leek reist?

f. Onderstreep wat de kinderen met Pa en Moe gaan doen in Leek.

g. Zet een rondje om de plekken waar jij wel eens bent geweest.

groep 4

Opdracht 2

Hoe laat gaat de tram?

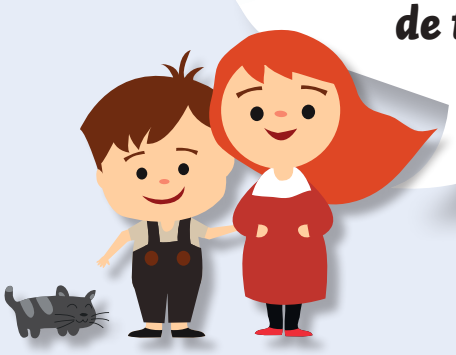

Martje en Bocke moeten op tijd bij de tramhalte zijn. Moeder brengt ze weg.

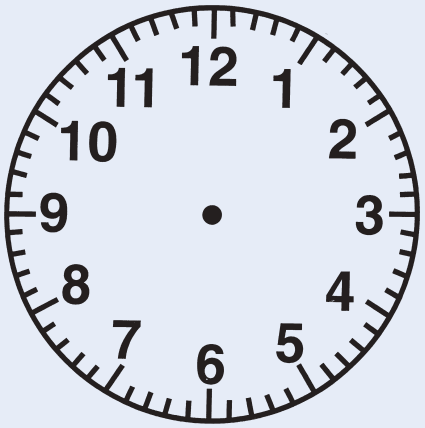

a. De tram naar Groningen vertrekt om vijf over half elf. Teken de juiste tijd op de klok.

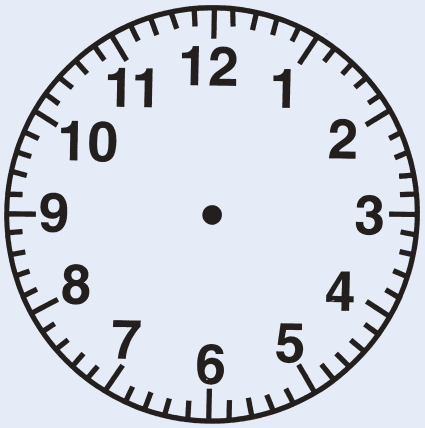

b. Bocke en Martje komen om half 12 aan in Groningen. Teken de juiste tijd op de klok.

c. Hoe lang duurde de reis van Leek naar Groningen?

_____ minuten

d. Nu rijdt er een bus tussen Leek en Groningen. De reis duurt 30 minuten.
Dat is ***sneller / langzamer*** dan de tram.

groep 4

Opdracht 3

Eerst een kaartje kopen!

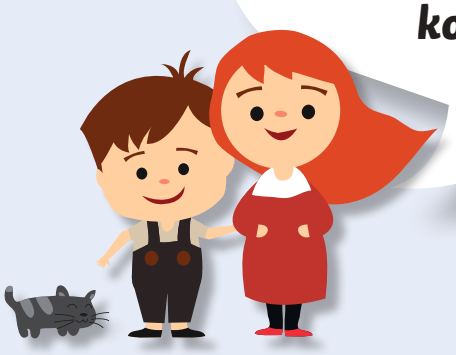

'Twee kinderkaartjes naar Groningen alstublieft.' Bocke en Martje kopen samen met moeder bij de stationschef twee kaartjes voor de tram. Moeder telt centen en stuivers uit. Gelukkig zijn ze op tijd, want de volgende tram gaat pas om twee uur vanmiddag.

Je ziet twee oude tramkaartjes.

Kaartje 1

Kaartje 2

Wist je dat:

Je mag niet overal zitten in de tram. Je koopt een kaartje voor de eerste, tweede of derde klasse. Rijke mensen reizen eerste klasse. Zij zitten op een zachte stoel. De meeste mensen reizen derde klasse en zitten op een houten bank. Er gaan niet alleen mensen met de tram mee, maar ook dieren en spullen zoals hout, kunstmest en postpakketjes.

a. Welke reis maak je met kaartje 1? En met kaartje twee?

Kaartje 1: van _____

naar _____

Kaartje 2: van _____

naar _____

b. Streep door: Deze kaartjes zijn voor de *eerste / tweede / derde* klasse in de tram. Deze kaartjes waren het *goedkoopst / duurst.* Met dit kaartje zat je op een *harde / zachte* stoel.

Opdracht 4
Wie bestuurt de tram?

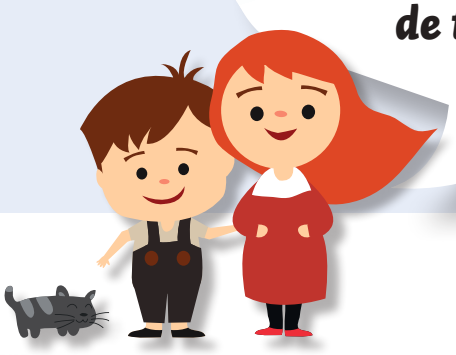

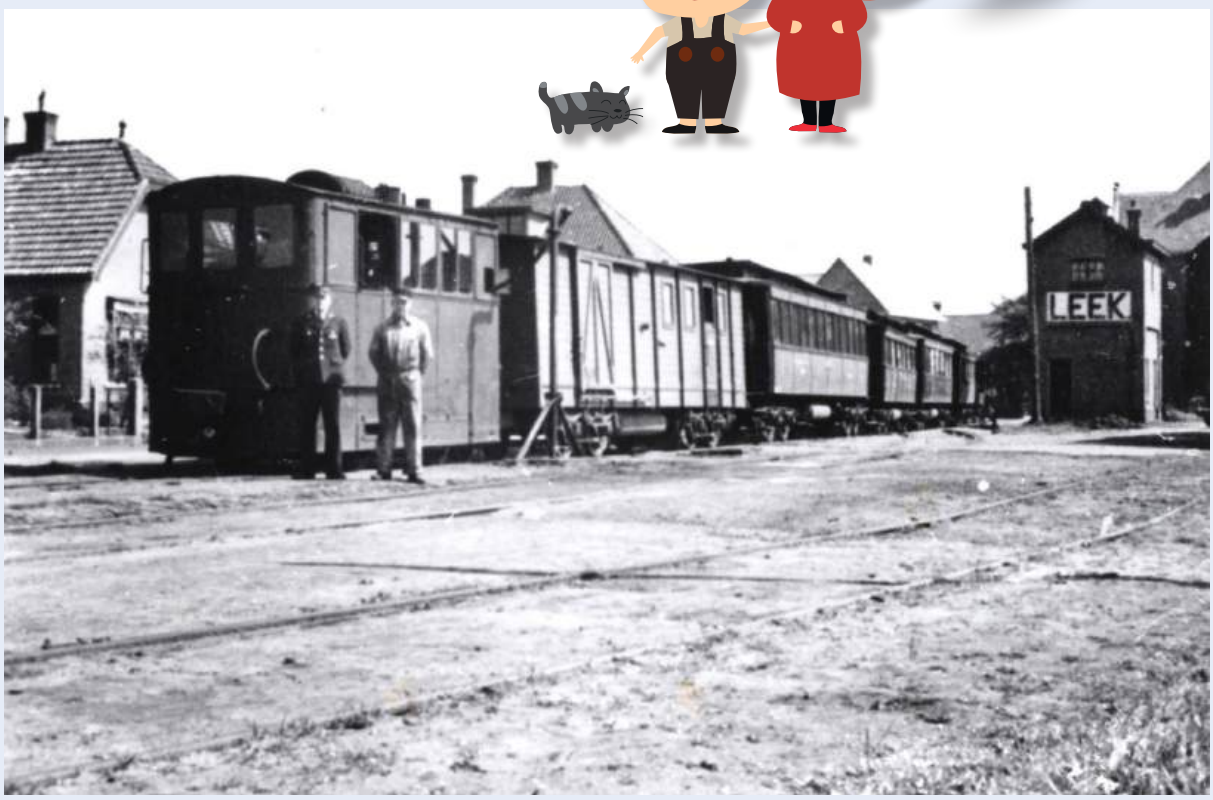

Bron: Groninger Archieven.

Opdracht 4

Nodig:
kleurpotloden

a. 'Bocke, pas goed op de kaartjes!', zegt moeder. 'Jullie moeten ze in de tram laten zien.'

Kruis aan: Aan wie moeten Martje en Bocke hun kaartje laten zien?

- ☐ de machinist
- ☐ de conducteur
- ☐ de baas van het station

Zie jij deze man op de foto? Hij heeft een mooi pak aan. Zet er met rood een streep onder.

b. Kruis aan:
Wie bestuurt de tram?

- ☐ de machinist
- ☐ de conducteur
- ☐ de baas van het station

b. Zie jij deze man op de foto met de tram? Zet er een blauwe streep onder.

c. Op de foto zie je wagons voor spullen en mensen.
Kleur de wagons voor mensen geel.
Kleur de wagons voor spullen blauw.
Kleur de locomotief rood.

groep 4

Opdracht 5

We hebben een kaartje!

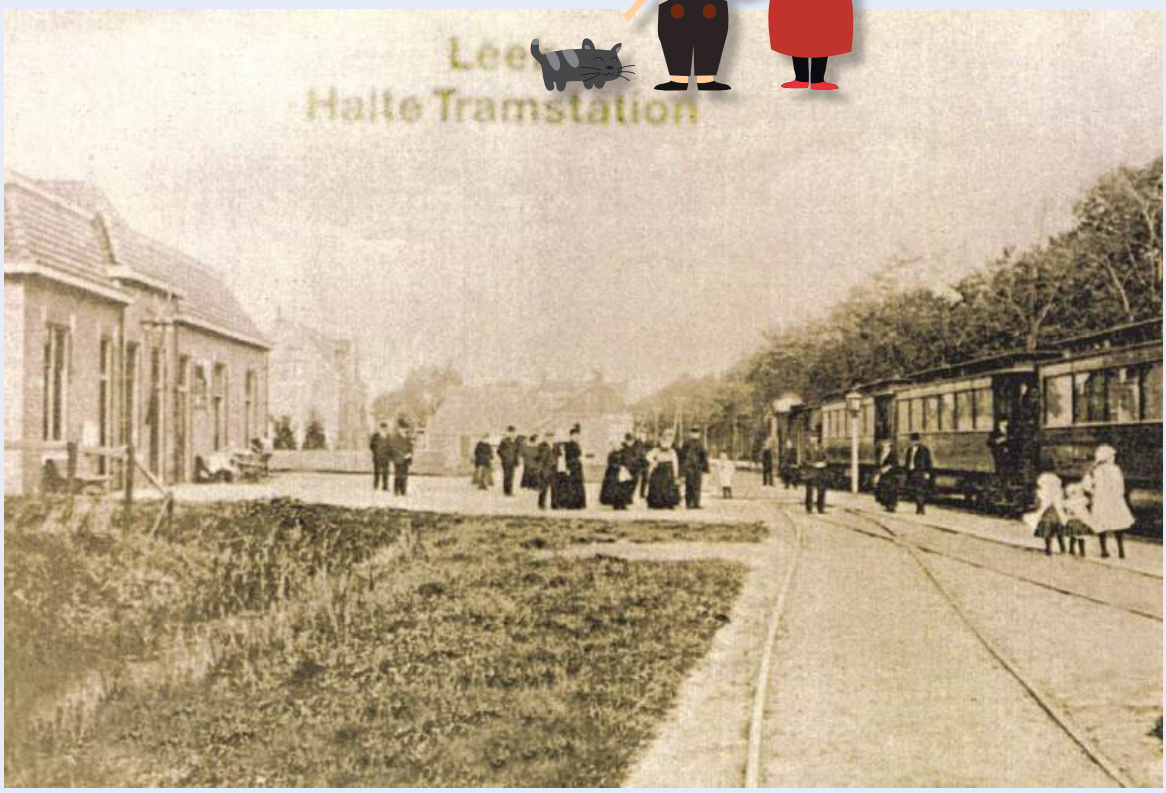

Martje en Bocke wachten voor het station op de tram. 'Duurt het nog lang?' vraagt Bocke ongeduldig. Hij kan niet wachten om tante Jo weer te zien. Bocke loopt naar voren. Zo ziet hij de tram uit Tolbert aankomen.

'Wat ben je stil, Martje', zegt moeder. 'Heb je geen zin om naar tante Jo te gaan?' 'Jawel', fluistert Martje. 'Maar ik ga u zo missen, moeder.' Moeder slaat haar arm om Martje heen. 'Het wordt vast heel leuk bij tante Jo.'

Nodig:
kleurpotloden of stiften

a. Wie of wat zie je op de foto?

b. Teken Martje en Bocke samen met moeder voor het station.

c. Wat vind je bijzonder aan deze foto?

groep 4

Opdracht 6

We hebben een kaartje!

'Kijk moeder!', roept Bokke. 'Daar komt voerman Wietse aan.' Vanuit de Tolberterstraat komt een wagen, getrokken door twee paarden, naar het station. Bokke trekt een vies gezicht. 'Moe? Gaat dat ook mee met de tram?'

Kijk goed naar de foto. Welke lading brengt voerman Wietse naar de tram?

groep 4

Les 3
Terug in de tijd

Hoe ziet het tramstation waar Bocke en Martje hun kaartje kochten er nu uit? Wat ligt er op de plek waar de tram langs reed? In deze les beleven de leerlingen het erfgoed buiten de school. De leerlingen beginnen de buitenles bij het vroegere station en volgen het tramspoor door de Tolberterstraat richting Nietap. Ondertussen onderzoeken de leerlingen met behulp van historische foto's wat er in honderd jaar is veranderd en wat hetzelfde is gebleven. Zijn er nog overblijfselen van de tram te vinden? Ook bedenken de leerlingen een plan om de tram weer zichtbaar te maken voor voorbijgangers.

Nodig:
lesbladen bij les 4

Duur:
60 minuten

Doen:
- Regel tijdig begeleiding van ouders;
- Print de foto van het station en de vragen dubbelzijdig op A4 of A3. Lamineer de foto's eventueel. Druk van iedere foto meerdere exemplaren af, zodat iedereen de foto goed kan zien op locatie.

Opdracht voor na de wandeling:
In Leek zijn naast het station geen zichtbare sporen van de tram meer te vinden. Hoe zou je toch aan inwoners van Leek en toeristen kunnen laten zien dat er vroeger een tram door het dorp liep? Laat de leerlingen hun ideeën tekenen.

Lesdoelen

De leerling:
- oefent met vroeger en nu, verandering en continuïteit;
- denkt na over het behoud en het zichtbaar maken van erfgoed;
- weet waarom de komst van de tram in 1913 een grote verandering in het leven van de Leeksters was;
- ontdekt waar het tramspoor liep en wat er nu op de plek van het tramspoor ligt.
- maakt kennis met verhalen over de tram.

Les 3
Terug in de tijd

Start

1. De route start voor het station (**Tolberterstraat 39a**) in Leek. Laat fotoblad 1 zien. Op de plek waar nu het fietspad loopt, lag vroeger het tramspoor. De tram reed heel dicht langs de huizen.

2. Loop richting het centrum lang Schuiling Wonen en Slapen en stop bij het oude **postkantoor**. Laat fotoblad 2 zien.

3. Ga de Tolberterstraat in en stop bij de **HEMA**. Laat fotoblad 3 zien.

Het is moeilijk om voor te stellen dat er tot in de jaren ’80 van de vorige eeuw auto’s, bussen, fietsen en voetgangers en de goederentrein door het zelfde smalle straatje moesten. Dit was de enige plek in Nederland waar dat gebeurde.

4. Loop met de leerlingen door de Tolberterstraat. Laat ter hoogte van **Zipper/De Man** fotoblad 4 zien.

5. Ga verder naar het einde van de Tolberterstraat. Stop ter hoogte van de **Zeeman** en kijk de Tolberterstraat weer in. Laat fotoblad 5 zien. Draai daarna op richting Nietap en laat fotoblad 6 zien.

Deze plek in Leek – die bijna niet terug te herkennen is van de oude foto’s – is het eindpunt van deze route.

Het tramspoor ging hier het water over en liep via de J.P. Santeeweg richting Roden. In 1948 kwam er een einde aan het personenvervoer van de tram. De tram had teveel concurrentie gekregen in de vorm van de bus, die veel sneller naar Groningen reed dan de tram. Het goederenvervoer ging nog door tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw.

groep 4

Fotoblad 1

Het station

Fotoblad 1
Het station

Vragen om bij de foto te stellen

1. Je bent nu op de plek waar Bocke en Martje honderd jaar geleden op de tram stapten.
2. Vraag de leerlingen goed te kijken wat er hetzelfde is gebleven en wat er is veranderd. Kijk bijvoorbeeld naar gebouwen die die er bij zijn gekomen of zijn afgebroken, bomen, hoe druk het is op straat, de aankleding van de straat (lantaarnpalen, verkeersborden etc.) weilanden, kleding van de mensen etc.
3. Wat valt het meeste op? Wat is de grootste verandering?
4. Het stationsgebouw is in de jaren ’90 afgebrand en opnieuw opgebouwd, terwijl de tram niet meer reed. Waarom denk je dat het station weer is opgebouwd? Had jij daar ook voor gekozen? Of zou je er een ander gebouw hebben neergezet?

groep 4

Foto 2

Bron: Groninger Archieven.

groep 4

Fotoblad 2
Het postkantoor

Vragen om bij de foto te stellen

1. **Als de tram net rijdt, komen Bocke en Martje langs een groot gebouw in Leek. Jij staat er nu voor. Wat was dit vroeger voor belangrijk gebouw?**
   Telegraaf: met de telegraaf kon je boodschappen verzenden. Bijvoorbeeld van het ene naar het andere station. Bijvoorbeeld wanneer een trein of tram vertraging had of als er onderweg wat gebeurd was. Dat ging zo: tussen twee punten hingen elektriciteitskabels. Aan de ene kant had je een zender en aan de andere kant een ontvanger (of beide). Via een code verzond je een bericht. Die kwam bij de ontvanger binnen als een code in stipjes en streepjes. De ontvanger moest de streepjes en stipjes met een code ontcijferen voordat hij het bericht kon lezen.
2. **Laat de leerlingen de oude foto zien en vergelijken met de huidige situatie. Wat valt op?** [Het bovenste torentje mist; dit is het torentje van de telegraaf. Met de komst van de telefoon was de telegraaf niet meer nodig]
3. **Waarom zou het post- en telegraafkantoor zo dicht bij de tram gebouwd zijn?**
   [Bijvoorbeeld: de tram nam ook post en pakketjes mee; het was handig dat de telegraaf zo dicht bij het station zat.]
4. **Het postkantoor is niet meer in gebruik. Hoe zou dat komen? Praat met de leerlingen over communicatie vroeger en nu.**

groep 4

Fotoblad 3

Feest!

Bron: Historische Kring Leek.

Fotoblad 3
Feest!

Om te vertellen:

Op deze foto uit 1913 zie je dat het feest in Leek is. De tramlijn tussen Groningen en Drachten was af en dat moest gevierd worden.
De aanleg van het spoor was zwaar werk. De mannen moesten al om 4 uur 's ochtends opstaan om naar hun werk te lopen. Toen het spoor af was, konden veel mensen bij de tram werken. Er waren machinisten, conducteur en stokers nodig, maar ook mensen die het spoor onderhielden en kaartjes verkochten. Die laatsten waren vaak mensen die een café in de buurt van het spoor hadden. In Leek werden de kaartjes niet in een café maar in het station verkocht. Dat was bijzonder, want van alle plekken waar de tram stopte, hadden alleen Drachten, Leek en Groningen een echt station.

Om te vragen:

1. **Kunnen de leerlingen de plek aanwijzen waar de foto is gemaakt?**
   Tip: de kerk is een herkenningspunt.
2. **Met welk vervoersmiddel zouden de mensen in Leek voor de komst van de tram reizen? (bijvoorbeeld: stoomboot, paard en wagen, koets)**
3. **Waarom was de komst van de tram zo belangrijk voor de inwoners van Leek? (ze konden ineens veel verder op reis, waardoor hun wereld groter werd).**

groep 4

Fotoblad 4
De Tolberterstraat

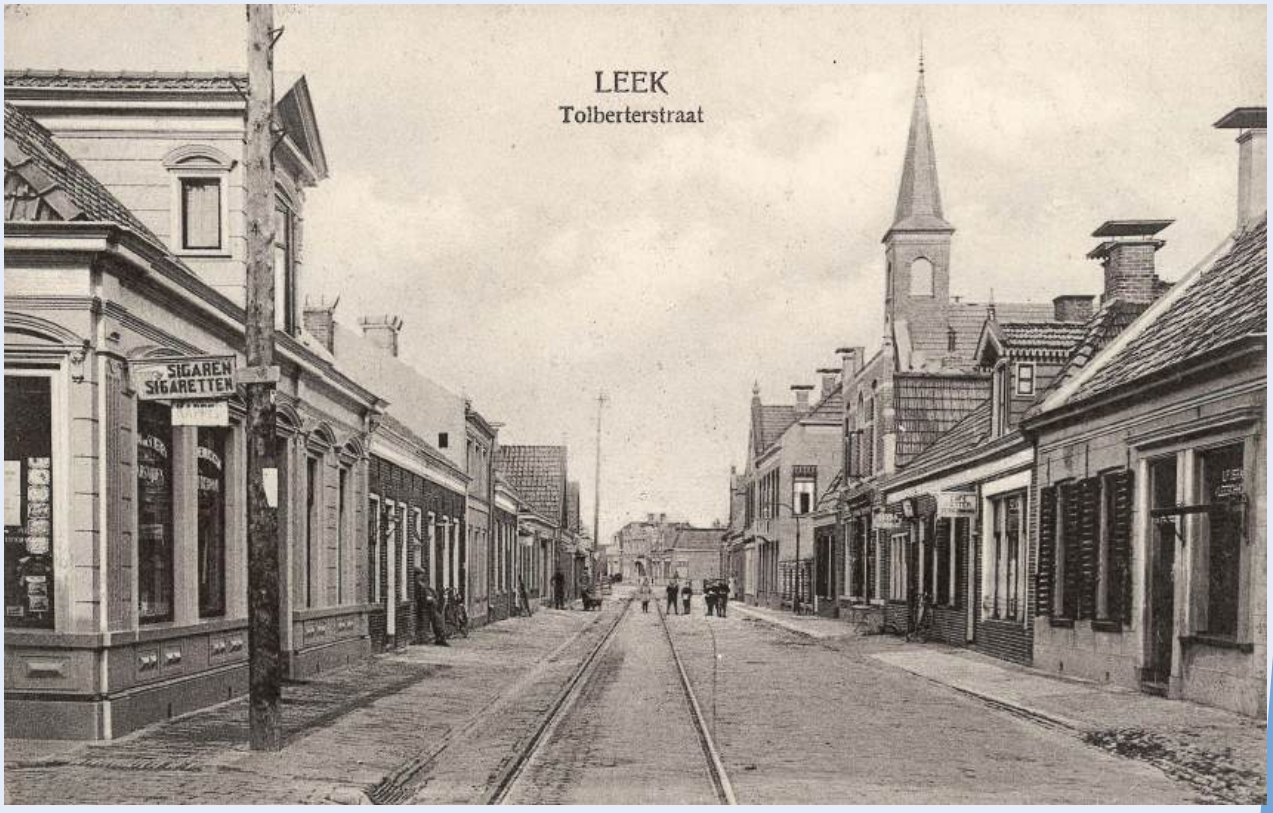

Bron: Groninger Archieven.

Fotoblad 4
De Tolberterstraat

Vragen om bij de foto te stellen:

‘Moet je kijken’, zegt Martje. ‘Wat rijden we dicht langs de huizen. Je kunt overal naar binnen kijken. Hopelijk doet niemand de voordeur open.’

1. **Kijk goed naar de foto. Probeer te ontdekken waar de fotograaf stond toen hij deze foto maakte.**
2. **Op de oude foto zie je het tramspoor duidelijk liggen. Ga op de plek staan waar het tramspoor gelegen heeft.**
3. **Wat valt je op als je kijkt naar de plek van de huizen en de plek van het tramspoor?**
4. **Welke huizen die je op de oude foto ziet, staan nu nog in de Tolberterstraat?**

Om te vertellen:

De tram reed zo dicht langs de winkels in de Tolberterstraat dat winkelier snel hun spullen naar binnen haalden als ze de tram hoorden aankomen. Als je het liet staan, had je grote kans dat het door de tram werd meegesleurd. In veel huizen stonden de kopjes te trillen in de kast als de tram langs reed.

Hard mocht de tram niet. In de eerste jaren maar 20 kilometer per uur. De boeren waren bang dat hun koeien van de tram zouden schrikken en zure melk zouden geven. De boeren noemden de tram ‘het monster dat zwarte rook uitblaast’. Dat deed de tram ook. Hij maakte veel lawaai en hij stonk. Je rook de geur van de kolen die verbrand werden, hoorde het stoom sissen en de wielen over de rails gaan. In de dorpen liep de conducteur met een rode vlag voor de tram uit. Zo waarschuwde hij iedereen dat de tram eraan kwam en dat je aan de kant moest gaan. Toch gebeurden er veel ongelukken met de tram.

groep 4

Fotoblad 5

Water in het dorp

Bron: Historische Kring Leek

groep 4

Fotoblad 5
Water in het dorp

Vragen om bij de foto te stellen

‘Staat de ijscoman ook bij de brug?’ vraagt Martje. Bocke drukt zijn gezicht tegen het raam van de tram. ‘Ik zie hem nog niet.’ Heel soms mogen Bocke en Martje van moeder een ijsje kopen bij de ijscoman. Dan krijgen ze een paar cent. ‘Misschien koopt tante Jo ook wel een ijsje voor ons’, zegt Bocke. ‘Ja’, roept Martje. ‘Dan kies ik aardbei.’

Op deze plek in het dorp kunnen de leerlingen goed zien hoe hun dorp veranderd is. Het Hoofddiep, dat vroeger in verbinding stond met het Leekstermeer, is in het centrum gedempt. Voor hotel De drie Provinciën – waar nu de Zeeman in zit - was de stopplek van de stoomboot naar Groningen. Het café diende als wachtruimte. Achter het hotel was een grote speeltuin.

Laat de leerlingen de foto zien.

Om te vragen:

1. **Wat gebeurt er op deze foto? Wat zie je op deze foto?**
2. **Waar zie je dat aan?**
3. **Wat valt je op aan deze foto?**
4. **Wat is er veranderd of hetzelfde gebleven op deze plek in het dorp?**
5. **Welke vervoersmiddelen zie je op de foto? Welke zie je nu?**

groep 4

Fotoblad 6

Een ongeluk

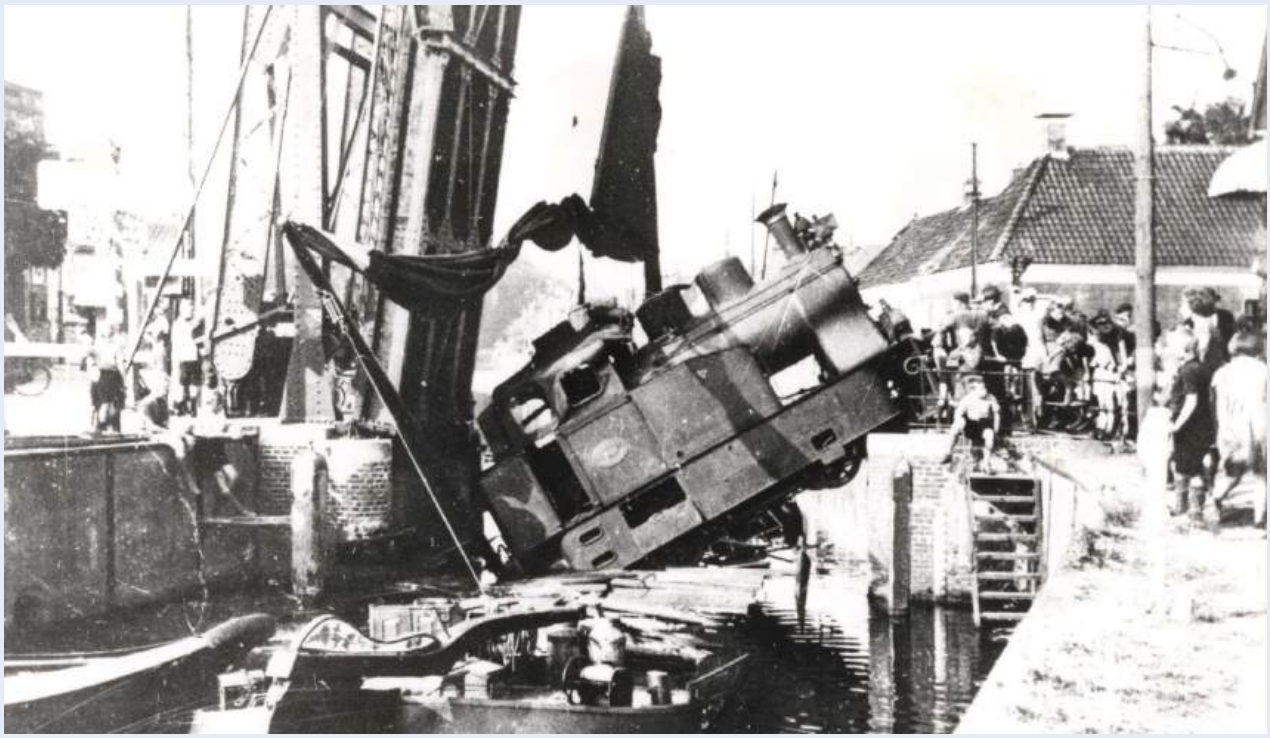

Bron: Historische Kring Leek

Fotoblad 6

Een ongeluk

Op 3 juli 1941 staat de brug in het centrum van Leek open om de tjalk van schipper Van der Boom door te laten. De schipper moet een lading zand vervoeren. De machinist van de tram die vanuit Nietap komt, weet niet dat de brug open staat. De tram is die dag zwaar beladen met goederen. Om de scherpe bocht bij de tramhalte in Nietap te kunnen nemen, gaat de machinist een beetje harder rijden. Dat gaat vaak goed. Maar die dag gaat het helemaal mis. Schipper Van der Boom vaart net onder de brug als de tram eraan komt. De machinist ziet te laat dat de brug open staat. Hij remt zo hard hij kan, maar het is te laat. De machinist springt uit de locomotief. Het voorste deel van de tram valt boven op de tjalk van schipper Van der Boom en de boot zinkt. Het is een wonder dat niemand gewond raakt. Wel is er veel schade aan de tjalk en aan de tram.

Les 4
Bijna bij tante Jo

In de reflectie- en verwerkingsles reizen de leerlingen met Bocke en Martje mee naar tante Jo. Dat doen ze door het spelen van het tramspel – gespeeld als ganzenbord. De reis naar tante Jo verloopt niet zonder problemen. Waar had Bocke zijn kaartje alweer ingestopt? Wat doen die jongens onder de bank van de tram? En waarom wordt de conducteur zo boos? De reis naar Groningen verloopt niet zonder problemen! Wie onderweg de vragen goed beantwoordt, reist sneller naar Groningen. Een fout beantwoorde vraag zorgt voor vertraging. En wie zich niet aan de tramregels houdt, moet weer bij start beginnen…

Nodig:
spelbord, pionnen, dobbelstenen

Duur:
30 – 45 minuten

Doen:
- Verdeel de klas in groepjes van 3 of 4 leerlingen;
- Print of kopieer het spelbord op A3-formaat (1 voor ieder groepje), lamineer de spelborden eventueel;
- Vraag per groepje een leerling van groep 8 om de spelletjes te begeleiden.

Lesdoelen

De leerling:
- verwerkt en reflecteert op de opgedane kennis uit de drie vorige lessen.
- De leerlingen spelen het tramspel in groepjes. De spelbegeleider leest de vragen voor en controleert de antwoorden.

Extra:
projecteer het spel op het digibord en speel met klassenteams tegen elkaar.

groep 4

Les 4
Ganzenbord

Bocke en Martje stappen bij het station van Leek op de tram. Samen reizen ze naar tante Jo. Maar onderweg gaat er van alles mis. Lukt het Bocke en Martje om bij tante Jo aan te komen?
Je speelt het spel als Ganzenbord. Wie als eerste in Groningen is aangekomen, heeft gewonnen.

Nodig:
Spelbord 'Met de tram', pionnen, dobbelstenen

Spelregels

Start:
Wie als eerste zes gooit, mag beginnen.

3: Martje draait zich om. De vrouw achter haar heeft een mandje met kuikens op haar schoot. Zou ze durven vragen of ze die pluizenbolletjes mag aaien? Bocke geeft haar een por. 'Mar, draai je eens om. Moeder staat voor het station zwaait naar ons!'.

Achter het station staan nu huizen. Weet jij wat er vroeger achter het station was? Kies uit: a: het gemeentehuis; b: weilanden; c het huis van de stationschef.

Antwoord goed: twee plaatsen vooruit.
Antwoord fout: beurt overslaan

6: De tram rijdt langs het postkantoor. Waarom staat het postkantoor naast het tramspoor?

Antwoord goed: nog een keer gooien.
Antwoord fout: beurt overslaan.

groep 4

Les 5
Ganzenbord

10: De tram rijdt de Tolberterstraat in. De conducteur pakt zijn rode vlag en gaat voor de tram lopen. Waarom doet hij dat?

Antwoord goed: 1 plek vooruit.
Antwoord fout: 1 plek terug.

13: De tram rijdt langzaam door de Tolberterstraat. Wat een smalle straat voor zo'n grote tram! Een winkelier trekt snel zijn rekje met spullen aan de kant. Als dat maar goed gaat! 'Kijk', wijst Bocke. De ijscoman staat weer bij de brug. Bekijk de foto. Herken jij deze plek? Noem twee dingen die nu anders zijn.

Antwoord goed: twee plekken vooruit.
Antwoord fout: twee plekken achteruit.

Bron: Historische Kring Leek

17: De tram is voorbij Roden. Daar komt de conducteur. Bocke voelt in zijn broekzak. En in zijn andere broekzak. Waar is zijn tramkaartje toch? Hij weet zeker dat hij het kaartje in zijn zak gestoken heeft. 'Martje' piept hij. 'Ik kan mijn kaartje nergens vinden..."In je borstzakje', wijst Martje. Gelukkig. Daar is het kaartje. Net op tijd.

Daarom mag je 3 plaatsen vooruit.

21: Noem binnen 10 tellen drie dingen die je meeneemt als je gaat logeren.

Antwoord goed: 1 plek vooruit.
Antwoord fout: 1 plek achteruit.

groep 4

Les 5
Ganzenbord

27: Noem drie plaatsen waar de tram stopt op weg naar Groningen.
Antwoord goed: 1 plek vooruit.
Antwoord fout: 1 plek achteruit.

30: De tram stopt in Peize. 'Hè, moet je dat zien', fluistert Martje. Bocke ziet hoe twee jongens zich snel onder een bank verstoppen. 'Die hebben vast geen kaartje', zegt Bocke zachtjes. De conducteur trekt ze de jongens aan hun oor onder de bank vandaan. Dan zet hij ze uit de tram.

Gelukkig heb jij wel een kaartje! Daarom mag je nog een keer gooien.

36: De tram stopt. 'Dat is gek', zegt Bocke. 'Waar is de halte?' Een oude meneer stapt in. Hij loopt met een stok. De man op de bank naast Bocke zucht geërgerd. De oude man haalt een sigaar uit zijn binnenzak. Hij schuifelt voetje voor voetje naar de conducteur. Martje wiebelt op haar plek. Dat duurt lang. Ze wil naar tante Jo. De oude man geeft de sigaar aan de conducteur. 'Bedankt maar weer', zegt hij. De man naast Bocke moppert. 'Zo komen we nooit in Groningen als die tram overal stopt waar geen halte is!'

Martje en Bocke moeten lang wachten. Jij ook: de tram gaat pas verder als jij zes hebt gegooid.

38: Waar kochten Martje en Bocke hun tramkaartje?
Antwoord goed: 1 plek vooruit.
Antwoord fout: 1 plek achteruit.

45: Goed of fout: 3e klas kaartjes waren het goedkoopst.
Antwoord goed: 1 plek vooruit.
Antwoord fout: 1 plek achteruit.

Les 5
Ganzenbord

47: Wat ligt er nu op de plek van het spoor in Leek?

Antwoord goed: 1 plek vooruit.
Antwoord fout: 1 plek achteruit.

**58: Het wordt steeds drukker in de tram. Martje schuift op de houten bank heen en weer. Ze heeft het warm in haar jurk, schort en wollen kousen. ' Warm hè?', zegt Martje.
Bocke knikt. 'Gelukkig zijn we al best ver.'
'Misschien neemt tante Jo ons wel weer mee naar dat café. Weet je nog Bocke? Net als vorig jaar.' Daar hadden ze echte ranja.'
Bocke en Martje steken hun hoofd door het raampje van de tram. Hun haren wapperen in de wind. Ineens tikt er iemand op Bocke's schouder. Hij draait zich verschrikt om. Daar staat de conducteur. 'Kinderen', zegt hij boos. 'Hij wijst naar een bordje.'
Martje leest: 'Binnen de ramen blijven.' Haar wangen kleuren rood.**

Oeps! Je hebt je niet aan de regels gehouden! De conducteur stuurt je terug naar Start. Je moet opnieuw beginnen.

63: Eindelijk! Je bent in Groningen! Tante Jo staat al op je te wachten. De vakantie kan beginnen!

Antwoorden

3: weilanden
6: Zodat de post makkelijk met de tram mee kon of: berichten sturen met de telegraaf.
10: om de mensen te waarschuwen dat de tram eraan komt.
13: het water is weg, de brug is weg, het tramspoor is weg.
21: bijvoorbeeld: schone kleren, tandenborstel, tandpasta, pyjama, knuffelbeer etc.
27: Leek, Roden, Peize, Groningen
38: bij het station in Leek
45: goed
47: Een weg/fietspad/voetgangersgebied

groep 4

Extra les
Bezoek!

Het is voor kinderen niet altijd even makkelijk om zich een voorstelling te maken hoe het leven in de tijd van Bocke en Martje echt was. Persoonlijke verhalen van mensen die jong waren in deze periode, kunnen de leerlingen helpen om zich in te leven in een andere tijd.

Voor deze opdracht kunt u (overgroot-)opa's of oma's in de klas uitnodigen, die hebben meegemaakt dat de tram door Leek reed.

Als alternatief kvunt u contact opnemen met een verzorgingshuis in de buurt van de school en vragen of de klas op bezoek mag komen om met de bewoners over de tram en het dagelijks leven.

Nodig:
- vragenformulier voor de gespreksleiders
- Lesblad 'Op bezoek'

Doen:
- Kopieer het lesblad 'Op bezoek'
- Laat de leerlingen vooraf aan het bezoek een vraag bedenken.

Lesdoelen

De leerling:
- oefent met informatie uit het gesproken woord halen;
- oefent met het stellen van gerichte vragen (interviewen);
- vormt zich een beeld van het leven in Leek honderd jaar geleden;
- oefent met zich inleven in 'de ander'.

Duur:
ongeveer 1 uur

Vragen:
- Bent u wel eens met de tram van Leek geweest?
- Waar kocht u een kaartje?
- Wie gingen er wel met de tram en waarom?
- Hoe zag deze eruit?
- Gingen er alleen mensen met de tram? Of ook goederen?
- Wat waren de verschillen tussen eerste, tweede en derde klas?
- Wie ging er allemaal mee? Conducteur? Machinist?
- Waar reed de tram op? Kolen?
- Waar stopte de tram allemaal?
- Wat kunt u nog meer vertellen over de tram?
- Hoe ging u vroeger naar school?
- Welke vervoersmiddelen waren er toen?
- Wat kunt u over Leek van vroeger vertellen?

Colofon: Ontwikkeling: Kirsten Bos, Geschiedenis Beleven. *Vormgeving: Frank de Wit. Met dank aan:*